

Nedosegljivost resnice: znanost, etika in Frankfurtov *bullshit*

Boris Vezjak

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Povzetek

Članek se dotika vprašanja Frankfurtovega *bullshita* v znanstveni produkciji in se sprašuje, ali je teza o znanstvenem relativizmu, ki jo obravnava Ule (2006) v kontekstu razprave o etičnem premisleku o znanosti, lahko po sebi zadovoljivo potrjena. Ker se *bullshit* odpoveduje prizadevanju za znanstveno resnico, s tem presega mejo zahteve, ki jo relativizem predpostavlja: bistvena za znanstveni *bullshit* je ravno odpoved kriteriju resnice. S pomočjo znamenite afere Sokal želimo pokazati, na kakšen način je brezetičnost znanosti deloma proizvedena skozi dožemanje družbenih odnosov kot nečesa, kar velikokrat predpostavlja *bullshit* kot »epistemsko« izhodišče.

Ključne besede: sranje, resnica, znanost, afera Sokal, H. G. Frankfurt

The Unreachability of Truth: Science, Ethics and Frankfurt's *Bullshit* – Abstract

The article deals with the issue of Frankfurt's *bullshit* in scientific production, and wonders whether the thesis on scientific relativism, discussed by Ule (2006) within the context of ethical issues in scientific research, can be sufficiently confirmed. Since *bullshit* disclaims the quest for scientific truth, it goes beyond the requirements presupposed by relativism: essential for scientific *bullshit* is precisely the abandonment of the criterion of truth. By considering the famous Sokal affair, I attempt to indicate how the lack of ethics in scientific works is partly produced through the perception of social relations as something that often assumes *bullshit* as its »epistemic« basis.

Keywords: bullshit, truth, science, the Sokal affair, H. G. Frankfurt

I

V svojih spominih na Ludwiga Wittgensteina, ki jih citira Harry Frankfurt (2009: 25–29), se njegova prijateljica Fania Pascal spominja trenutka, ko jo je prvi poklical v bolnico in ji na njeno opazko »Počutim se kot povožen pes« ogorčeno dejal: »Sploh ne veš, kako se počuti povožen pes.«

V prispevku analiziram in razširjam omenjeno anekdoto skozi teoretsko izhodišče, s pomočjo katerega poskuša Frankfurt (2009) pojasniti razliko med svojim konceptom sranja (ang. *bullshit*) in laganjem ter prevaro (ang. *humbug*): po Frankfurtu je bila Wittgensteinova intenca prav v prepoznavi sranja (*bullshit*) kot nečesa, kar je v Pascalinem primeru navzoče: ker pač ne more vedeti, kako se počutijo povoženi spi, enostavno ne

moremo reči, da laže, ko trdi, da ve, kako se počutijo – lagala bi le, če bi se zavedala, da se počuti dobro. Hkrati gotovo ve, da se povoženi psi ne počutijo dobro in da je nekaj v lastnosti njenega počutja, na kar se ta fraza nanaša. Ve vsaj to, da je to nezaželeno počutje, v katerem ne moremo uživati – da gre za precej grozen občutek.

Njeno izjavo smemo, skozi Frankfurtovo branje Wittgensteina, razumeti kot možno artikulacijo sranja – vendar ne zaradi njene neresničnosti ali netočnosti, bolj zaradi nekakšne ravnodušnosti v zahtevi po zavezanosti resnici s številnimi implikacijami, tudi za področje znanstvene produkcije in ciljev znanosti –; če je laž resnici vselej zavezana, če se lažnivec v proizvajanju laži nujno nanaša na resnico ali se celo sklicuje na preverljiva dejstva, če je konceptu laganja blizu tudi prevara (*humbug*), se sranje vzpostavlja onstran take zahteve, odvezano od resničnostnih pogojev. S tem se fenomen sranja, ne samo v javnem, temveč tudi znanstvenem ali filozofskem diskurzu, vzpostavlja kot posebno »epistemološko« področje *sui generis* in zaradi odvezanosti od resnice kot zahteve po spoznanju objektivne stvarnosti vzpostavlja številne dileme: ker ni laganje, ker ni prevara, ga tovrstne namernosti niti ne moremo nikoli obtožiti, hkrati pa na noben način ni stekano z resnico. S tem bom pokazal, da se v široko paleto dilem spoznavnega relativizma, družbenih konstrukcij realnosti in tudi etičnosti znanstvene produkcije naseljuje element, ki ga ne moremo zvesti na nobeno od razprav in zadeva tako rekoč epistemološki nihilizem kot svojstveni element v znanstvenem delu na področju, ki je še zlasti akutno navzoč v sferi filozofskih in družboslovnih razprav. V prispevku želim s pomočjo znamenite afere Sokal (1998a, 1998b) nakazati, na kakšen način je brezetičnost znanosti deloma proizvedena skozi dojemanje družbenih odnosov kot nečesa, kar velikokrat predpostavlja *bullshit* kot epistemsko izhodišče, nekakšno pozabo zahteve po zavezanosti kriterijem resnice in resničnosti, ki neizbežno vodi onstran relativizma. Relativizem znanstvenih pozicij namreč še vedno predpostavlja, da ne obstaja absolutna resničnost ali njena veljavnost, da štejejo zgolj subjektivna vrednotenja in premisleki, glede na katere ne zagovarja obče vrednosti takšne absolutne resničnosti. Kar stori zagovornik *bullshita*, gre korak naprej in ni več relativizem, temveč korak v indiferenco vrednotenja glede znanstvenih teorij in epistemskih pozicij.

II

Veliko komentatorjev je opozorilo na številne etične in normativne implikacije Frankfurtove inovacije, s katero je postregel skozi razpravo o *bullshitu*; kot vemo, je po njegovem prepričanju *bullshit* nujno striktno ločiti od laganja: »sralca« (ali nakladača, če izraz prevedemo ožje) v resnici nikoli ne zanima resničnostna vrednost tega, kar izjavlja, zato je *bullshit* treba razmejiti od laganja; »sralec« (ali nakladač) je tisti, ki ga ne zanima, kakšne so stvari v resnici, medtem ko se mora lažnivec s tem ves čas ubadati. Čeprav so nekateri avtorji, denimo Carson (2009: 184), poskušali pokazati, da je *bullshit* še vedno združljiv z laganjem in ne implicira nekakšne indifferenca do resnice.

Ker je, kot pravi Frankfurt (2009: 5), sranje »ena pglavitnih značilnosti naše kulture«, me bodo zanimale njegove možne posledice v sferi znanstvene kulture in produkcije, kar so vprašanja, h katerim se zateka tudi Ule (2006: 306–315) v razpravah o etični dimenziji sodobnih znanosti, npr. v svoji knjigi *Znanost, družba, vrednote*. Na določenih točkah sta vprašanji etičnosti znanstvenega raziskovanja in epistemske vrednosti znanosti povezani: kot bomo videli v nadaljevanju, je *bullshit* natanko tisti pojem, ki radikalno zajezi možnost etičnosti znanosti skozi nekakšno »pozabo resnice« oziroma njenih kriterijev – vprašanje statusa resnice in produkcije znanstvene resnice je s tem temeljno, ne zgolj vrednostno, zavezano ravnanju v skladu z etičnimi načeli in vrednotami, poleg tega pa je tudi epistemološko in zadeva odvezanost od kriterija resnice tudi takrat, ko imamo v mislih znanstvene cilje in dosežke. Povedano preprosteje: tudi znanstvena produkcija in polje znanosti kot takšna sta izraz in manifestacija dogajanj v družbeni sferi in sferi kulturnih okoliščin, ki jih živimo in v katerih je neprizadevanje za resnico kot spoznanjem objektivne stvarnosti, ki ga je nadomestila produkcija Frankfurtovega *bullshita* (Frankfurt, 2005), znanstveni larpurlartizem, velikokrat postalo obče načelo in univerzalna maksima.

V čem je Frankfurtova invencija sranja, ki utegne radikalno poseči tudi v vprašanje znanstvene produkcije, zanimiva za razpravo o znanosti kot taki? Naj začnem s poskusom njegove definicije in k temu velja dodati še kakšno jezikovno pojasnilo. *Bullshit* je zelo pogosta angleška kletvica (ali mašilo), je hkrati izjemno pogost vzklík in v angleškem jeziku vedno nujno tudi vulgarna beseda. *Bullshitting* v angleščini največkrat opisuje (1) dejanje prevare, kot npr. pri goljufanju oziroma varanju na izpitu. Nadalje naznačuje (2) potegavščino, torej nekoga potegniti za nos, denimo za 1. april, dan šaljivcev. Lahko pa (3) označuje prazen in nesmiseln govor, »streljanje kozlov«. Nadalje v angleških rabah napeljuje na (4) pretiran obseg, rabo, količino predvsem odvečnih, nesmiselnih in iracionalnih pravil, navodil, zahtevkov in papirjev, s katerimi smo soočeni npr. v birokratskem sistemu, pri izpolnjevanju kakšnega obrazca in podobno. Hkrati je *bullshit* (5) izjemno pogost vzklík, ki hkrati izraža presenečenje, šok, začudenje, užaljenost, ki so sproženi pri poslušalcu zato, ker verjame, da je neka informacija izmišljena, neresnična, slaba in nepričakovana.

Veliki angleško-slovenski slovar (Grad, Škerlj, Vitorovič) besede *bullshit* sploh ne navaja, zaradi česar nam ne sugerira nobenega slovenskega prevoda. Geslo »sránje« v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SAZU in ZRC SAZU, Inštitut slovenskega jezika Frana Ramovša in avtorji) navaja naslednje rabe in pomene: (1) glagolnik od srati: prostor za sranje in scanje; (2) blato, govno, iztrebki: krvavo sranje; smrad po sranju; (3) kar je malo vredno, nepomembno: rada kupuje kičaste spominke in podobno sranje; kakšno sranje pa si spet naslikal / v povedni rabi: ta film je pravo sranje; vse skupaj je veliko sranje; (4) v medmetni rabi izraža jezo, nejevoljo: sranje, pa tako vreme; sranje, da še ponoči ni miru. Glagol »sráti« pa navaja tudi pomen počenjati neumnosti, lahkomiselnosti:

celo noč smo ga srali; čas je že, da ga nehaš srati // delati napake: v podjetju ga nekaj serjejo; v nalogi si ga precej sral. Nadalje še navaja, da v medmetni rabi izraža začudenje, zavrnitev: nikoli več te ne pogledam. Ne serji ga; spet ni naredil šoferskega izpita. Ne ga srati. V vulgarni rabi »klamfe srati« pomeni govoriti neumnosti; ne bom dovolil, da mi bodo srali na glavo; da bi samovoljno, brezobzirno ravnali z menoj.

V začetnem poskusu iz eseja *O sranju* se Frankfurt enostavno zateče k pretresu definicij, kakršne vsebujejo jezikovni slovarji, osnovno izhodišče njegovega premisleka pa se naslanja na kritiko Maxa Blacka in njegov članek z naslovom *Prevlada prevare*. Ta angleški filozof, rojen v Azerbajdžanu, je v začetku osemdesetih let podal celo vrsto relativno zabavnih predavanj, med drugim tudi na Cornell University, in jih pozneje leta 1983 zbral v knjigi z naslovom *The Prevalence of Humbug and Other Essays*. Kot pravi v začetnem citatu (Black, 1983: 7), povzetem po P. T. Barnumu, ameriškem zabavljaju in poslovnemu, bi kot ljudje potrebovali naslednji recept: »Bil bi čudovit dosežek za človeštvo, če bi nek filozofski jenki izumil vrsto 'metra', ki bi meril dolivanje prevare v kar koli že. En tak 'prevarometer', kot bi se mu reklo. Jamčim mu, da bi se dobro prodajal.«

Frankfurtov namen je približati se konceptu *bullshita* skozi iskanje razlik v definiciji obeh pojmov: pojma prevara in sranje sta si blizu, pravi, pa vendar ne povsem. En zveni lepše od drugega, tudi bolj vljudno, vendar v osnovi, tako verjame, med njima ni bistvenih razločkov. Že Black je ob prevari naštel nekatere sinonimne izraze, kot so nesmisel, prazno govoričenje, slepilo, blebetanje, sleparstvo in goljufija, ter na koncu svojega članka ponudil še striktno in vsaj na videz uspešno koncizno definicijo, po kateri je prevara »varljivo zavajanje, skoraj laganje, posebej s pretvarjajočo besedo ali dejanjem glede lastnih misli, občutkov ali vedenja nekoga« (Frankfurt, 2009: 9). Varljivo ali varajoče zavajanje odkriva, da bo prevara nujno imela za svojo intenco druge zapeljati in bo s tem premišljeno in namerno dejanje. Iz tega sklepa, da je dejanje, ki je v odnosu, kot pravi, s stanjem duha akterja. Ko lažemo (ali ko nekdo laže, če smo politično korektni), takrat smo že v stanju takšne prevare, kajti lagati neizogibno zahteva navzočo namero zavajanja. Ne moremo reči, da nekdo laže, če tovrstnega dejanja laganja ne izvaja premišljeno. Toda četudi bi bili laž ali prevara odvisni od mentalnega (duhovnega) stanja govorca, bi še vedno lahko navedli kako značilnost, ki jo imata po sebi in kot celo prepoznavno in bistveno zanj. Tu je marsikaj odvisno od konceptualizacije laganja – nekatere teorije dopuščajo, da laže tudi tista oseba, ki pove kaj resničnega, vsaj tako dolgo, dokler verjame, da je to, kar je povedala, neresnično in lažno z namenom, da bi s tem koga zavedla.

Do sem se Frankfurtu zdi, da med prevaro in sranjem ni bistvene razlike. Bistveni razloček bo, da po njegovem prepričanju pri sranju – in znova je treba razumeti, da je njegov koncept le izboljšana različica Blackove prevare (sicer ne povsem identična), in ne postavitve koncepta *per se* – ni smiselno govoriti o bližini laži. Da je »skoraj laganje«, ni natančna oznaka, kajti včasih se »sestavina« laži pojavi, včasih spet ne, so ugotavljali nekateri kritiki (Kotzee, 2007: 165). Podobno velja za dodatno lastnost manipulabilnosti,

kajti pri prevari sta navzoča »pretvarjajoča beseda ali dejanje«. Black razlikuje med dvema primeroma, kako lahko govorec prevara poslušalca. Prvi je, da ga vara glede svojih lastnih občutenj in s pomočjo vedenja, lahko pa ga vara tudi glede svojega duhovnega stanja in dodatno še stanja stvari v svetu. Navedimo primer: predstavljajmo si, da je Janez morilec, ki se zagovarja na sodišču, ne da bi obžaloval svoje dejanje. Ob tem se pretvarja, da mu je žal za to, kar je storil, se navzven kesa in prosi za odpuščanje. Če bo njegov »blef« uspešen, bo sodnika prepričal, toda ne glede storjenega dejanja, temveč na podlagi svojega vedenja in izkazanih čustev. Sodnik bo na koncu verjel, da se je res pokesal. To je torej primer, ko druge varamo glede lastnih občutkov in duhovnega stanja. Seveda pa si zlahka predstavljamo drugačno podobo: Janez lahko prepričljivo zaigra, da dejanja ni storil (in se torej zlaže), hkrati pa daje vtis duhovnega stanja, da verjame, da tega ni storil (ali celo, da je to storil nekdo drug, in navede konkretno ime). Če bo sodnik na koncu verjel, bo uspešno varal na obeh področjih: glede svojih čustev in glede stanja stvari v svetu. Black trdi (1983: 23), da je prvotna namera v prevari ta, da ne manipulira glede stanja stvari v svetu, temveč želi pri poslušalcu doseči le napačen vtis glede občutkov in čustev.

Prevara je potemtakem hkrati kategorija govora in dejanja. Pretvarjajočnost ni nujna lastnost prevare, čeprav je velikokrat prav takšna, medtem ko se za sranje zdi to precej ekskluziven predikat, pravzaprav že kar »konstitutivni del njegovega bistva«. Pretvarjajočnosti bi lahko v neki meri rekli tudi goljufanje in varanje. Je »sralec« goljuf, če goljufati pomeni varati? Osebi, ki govori (in dela) sranje, po Frankfurtu ni mar za to, ali sploh govori resnico, zelo pa jo zanima, ali je s svojo »produkcijo« uspešna: pravzaprav je zastavila svoje početje za to, da bi prišla do določenega partikularnega cilja.

III

Če je *bullshit* po Frankfurtu dobesedno kulturni problem, se njegova prevlada v družbeni sferi kaže na tri načine. Prvič, ljudje so velikokrat prisiljeni govoriti o rečeh, ki jih sploh ne poznajo. Drugič, čutijo potrebo, da imajo mnenje o stvareh, ne da bi dejansko poznali osnovne podatke o njih. In tretjič, nadvse razširjen dvom v zanesljivost informacij (zaradi njihove množičnosti, agresivnosti podajanja, različnosti in »uravnoveženosti«) zvišuje občutek tega, da pristajajo na prevlado *bullshita*. Frankfurt (2009: 61) izpostavlja napačno vednost, samoprevaro in prisiljenost imeti mnenje. V takšni atmosferi ljudje raje cenijo avtentičnost kot resnico. Svet je poln sranja, zato kriteriji resnice padejo, in kar nam ostane, je odkritost, ki jo čislamo kot nekakšno iskrenost in razumemo kot avtentično držo.

Izhodišče, da brez dejanja govorjenja resnice ne bi bilo laganja, zveni relativno trivialno, čeprav to ne drži. Kaj natanko namreč počne uspešen lažnivec? Predvsem ve, da bodo drugi verjeli, da govori resnico, iz dejstva, da to ni res, pa izvleče neko korist zase. Do take koristi ne bi prišlo, če drugi okoli njega ne bi pričakovali, da govori resnico. V tem smislu je laž odvisna od resnice, še pred tem pa je takšna tudi konceptualno: nihče

ne bi mogel lagati, če ne bi prakticiral posredovanja informacij o tem svetu in se izrekal o stvareh kot resničnih in neresničnih. Da bi to storil, pa mora poprej obstajati splošna praksa, ko ljudje izrekajo in razlagajo stavke kot resnične. Če ne bi obstajal resničen denar, ga ne bi mogli ponarejati – laganje je na podoben način odvisno od govorjenja resnice. Po Frankfurtu je lažnivec udeležen v praksi podobno kot govorec, ki govori resnico: prenaša in sporoča nam del informacije, ki poslušalca zanima in ki je predstavljena kot resnična. Toda informacija je lažna in se le pretvarja, da je resnična. A kaj počne »sralec«? Predvsem nam v neposrednem smislu ne sporoča nečesa lažnivega. Kar pravi, ga v resnici sploh ne zanima, njegov cilj niti ni, da bi verjel v nekaj, kar ni resnično, temveč želi poslušalca in javnost zgolj prepričati, da nekaj posreduje, čeprav tega ne počne. Lažnivec nas o nečem informira, čeprav napačno, »sralec« le »blefira«, da prenaša znanje. V nekem smislu prispeva h komunikaciji ali znanstveni produkciji, čeprav nič dobrega, »sralec« pa se le pretvarja, da je kaj prispeval (Frankfurt, 2009: 52).

Ne preseneča, da se Frankfurt v svoji naslednji knjigi *O resnici* iz leta 2006, torej le leto pozneje, znova vrača prav k vprašanju resnice: po njegovem prepričanju obstaja objektivna razlika med resničnim in lažnim, ki je ne znata prepoznati ne postmodernizem ne številne relativistične filozofije. Ta razlika, meni, igra zelo pomembno vlogo v našem življenju. Celotisti, ki se ne strinjajo s tezo, se namreč morajo s tem, da je znikanje stališče, ki ga »resnično« zagovarjajo (Frankfurt 2006, 22) – sprejeti morajo, da izjava, s katero izrekajo svojo zavrnitev razlikovanja med obojim, dovolj točno opisuje njihovo držo, kar naredi njihov relativizem že po sebi za nekoherenten. Iz tega nedvomno sledi, da potrebujemo neko pristno razlikovanje med resničnim in neresničnim, ne nazadnje tudi zato, ker ima resnica pomembno instrumentalno vrednost v našem vsakdanu – preprosto je pomembno poznati resnico o tem, kaj je zdravo jesti in kaj ne, kako naj dobro vzgajamo otroke in kako naj jih ne vzgajamo in podobno –; v tem smislu je resnica nekaj, kar večkrat vsebuje izrazito praktično uporabnost.

IV

Vzemimo dva tipična primera onstran Frankfurtovih navedkov in ju posadimo na sredo znanstvenega diskurza, študentskega in akademskega. Čeprav je *bullshit*, kot rečeno, v anglosaškem svetu izjemno pogosta vsakodnevna fraza s številnimi dodatnimi pomeni, se zdi, da avtorju koncepta pomeni predvsem obliko pretvarjanja glede znanja. Sranje se zdi informativno ali se celo takšno želi zdeti, četudi je v resnici prazno. Pozneje bomo videli, da je tak »epistemski« vidik le del nakazanih rab. Zamislite si, da ste študent, ki si za pripravo na izpit ne vzame pretirano časa. Ko pridete na pisni izpit, pišete o tistem, kar veste; uporabite zapiske drugih ali svoje, plonk lističe in predvsem sledite enemu cilju: dajati vtis, da nekaj znate, tudi če pišete o stvareh, o katerih nimate pojma ali niso povezane z izpitnimi vprašanji. Ne nazadnje to počnete, ker do vsebine znanja

niste razvili nobenega odnosa. Če sledimo angleškemu slovarjem (glej npr. spletni *Urban Dictionary*), potem se takšnemu »postopku« utečeno pravi »srati« na izpitu (*bullshitting an exam*). V omenjenem slovarju celo najdemo opis, po katerem je sranje v samostalniški obliki »snov, ki je izmišljena v namene pomiriti nekoga ali napraviti izpit ali biti izbran za službo v pisarni. Največkrat je napačna in smešna.« Celo primera rab, ki ju kot prvi navaja omenjeni slovar, sta iz istega predala: »Moj esej je bil popolno sranje« in »Človek, naučiti se moram pravilno srati, če želim napraviti izpit iz angleščine«.

V duhu te rabe je zatorej jasno, da sranje pomeni predvsem »blefiranje« glede znanja, pretvarjanje, da nekaj vemo, z namenom da bi koga prepričali, da resnično nekaj (in dovolj) vemo. Na drugi strani spektra »blefiranja« je druga stran, akademska srenja. Alan Sokal in Jean Bricmont sta leta 1997 izdala knjigo z naslovom *Intelektualne sleparije (Intellectual Impostures)* ter obtožila vrsto postmodernih, večinoma francoskih filozofov, da v svojih izdelkih resno govorijo o znanosti, v resnici pa – tu bi se Frankfurt strinjal z opisom ravnanja – serjejo. A ameriška izdaja knjige je nosila naslov *Modni nesmisel (Fashionable Nonsense)* in se je tako nekoliko odmaknila od smisla »sranja« – kajti oba avtorja zagotovo ne bi želela reči zgolj, da obravnavani strukturalistični in poststrukturalistični filozofi v njuni knjigi (med njimi so denimo Jacques Lacan, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Gilles Deleuze, Felix Guattari, Jean Baudrillard, Paul Virilio in drugi) enostavno govorijo neumnosti. Zakaj ne? Na delu je nekaj več od tega – »blefiranje« skozi neumnosti in nesmisle. Študentov in akademikov primer se vendarle vsaj nekoliko razlikujeta – prvi bi kot razkrinkan verjetno pristal na tezo o svojem blefu, drugi ne. Zaenkrat pustimo to distinkcijo ob strani in se k njej vrnimo pozneje, ker se na tej točki ne želimo izrekati o »resnični vrednosti« blefa, ampak o tem, kaj je pod tem pojmom artikulirano; v nasprotnem bi pač lahko zadovoljno ugotavljali, da je sranja v svetu vendarle bistveno manj, kot nam želijo nekateri sporočiti.

Ule (2006: 307) uvršča afero Sokal v kontekst razprav o družbenem statusu znanosti in njegovi meji, v polje polemik med zagovorniki ortodoksnih znanstvenih načel in robom znanosti, ko se ta sprevrže v neznanost ali protiznanosti. Za kakšno obliko intelektualne sleparije je šlo pri aferi? Zgodba je enostavna in zlahka jo lahko razumemo kot potegavščino z »dobrimi« nameni: kot fizik je Sokal v humanistično in družboslovno revijo *Social Text* (Duke University Press) poslal v objavo članek, za katerega je verjel, da ga je sestavil na način, da je povsem nesmiseln. Leta 1996 so ga objavili, istočasno pa je v akademskem časopisu *Lingua Franca* sam objavil »naznanilo«, da gre za načrtno potegavščino, in pojasnil, kaj je želel doseči. Njegov komentar je izšel pod naslovom *Eksperimenti fizika z znanostmi o kulturi* (Sokal, 1998a). Poanta je preprosta: razgaliti, s kakšno lahkotnostjo in s koliko nesmisli nekateri filozofi napihnjeno citirajo matematične in fizikalne resnice, ki jih sploh ne razumejo in ne vzdržijo resne akademske presoje. Čeprav se je dolgo časa zdelo, da je motivacija naravoslovcev z namero »razkrinkavanja« neznanstvenih izdelkov večinoma filozofov nekaj, kar črpa svojo moč iz slabo skritega sovraštva do humanistike ali vsaj nekega dela med njimi in se verjetno naslanja na enostavno dejstvo, da v družboslovju in

humanistiki pač ni rigoroznih znanstvenih metod in preizkusov verifikacije, se je pozneje izkazalo, da obstajajo tudi članki, ki so bili kot nesmiselni po zgledu Sokala namerno objavljeni v naravoslovnih revijah. Še celo več – na spletu so se namnožili različni generatorji, računalniški spletni programi, s katerimi je mogoče izdelati poljubno znanstveno besedilo že s tem, da vtipkate kakšno ključno besedo ali referenčnega avtorja. Nekaterim posameznikom je s pomočjo takih generatorjev svoje izdelke uspelo objaviti v kategoriziranih revijah ali predavati na pomembnih simpozijih.

Ule (2006: 308) našteje tri glavna vprašanja, ki jih je odprla afera Sokal: kje so meje uporabe teoretskih konceptov eksaktnih ved kot metafor za teoretske koncepte v drugih, zlasti v humanističnih vedah, nato vprašanje o družbeni konstrukciji fizikalne stvarnosti, tj. o tezi, da je tudi fizikalna, ne zgolj družbena stvarnost, družbeno konstruirana, torej tudi odvisna od obstoja družbe in kulture, ter tretjič, vprašanje o kulturnem, spoznavnem in vrednotnem relativizmu, ki ga implicira teza o družbeni konstrukciji stvarnosti.

Verjamem, da Frankfurtovega koncept sranja uvaja še četrto, za filozofijo kot zasledovalko resnice temeljno dimenzijo: epistemsko, ali bolje – antiepistemsko načelo, ki gre onstran zahteve po sledenju objektivnim znanstvenim kriterijem in resnici. Tam, kjer je odsoten tak kriterij, najbrž niti ne moremo govoriti o kakšnem iskrenem prizadevanju za znanjem. Zdi se, da je njegov zastavek, ko gre za znanstveno aktiviteto in produkcijo, podoben dokazovanju britanskega novinarja Francisa Wheena iz knjige *Kako so prodajalci megle zavladali svetu* (2007): prevaranti, lopovi, šarlatani, sleparji nam, če skrajšamo poanto, vladajo tam, kjer bi pričakovali upoštevanje znanstvenih dejstev, razsvetljsko držo in racionalne argumente. Čeprav so teorije zarote ter teorije o koncu sveta in paranormalnem del našega vsakdana in čeprav je vprašanje o tem, zakaj so vse tako uspešne, imanentno sociološko in kulturno, vsaj v določeni meri sovпада z našo dilemo o družbeni uspešnosti sranja. Sokalova ideja je bila delno verjetno res motivirana s staro zamero naravoslovcev do družboslovcev, toda sam odkrito priznava, da je svoj navdih našel v knjigi Paula R. Grossa in Normana Levitta z naslovom *Višje praznoverje: akademska levica in njeni prepiri z znanostjo* (*Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels With Science*) iz leta 1994.

V kontekstu konceptualizacije *bullshita* nam omenjeni primer akademskega blefa vendarle odpira nekaj dilem in razlik. Spomnimo znova na klasičen primer »blefiranja« študenta pri izpitu in naredimo primerjavo: če študent na izpitu običajno zavestno vara in bi bil po razkritju »blefiranja« verjetno vsaj do neke mere pripravljen priznati, da ga je vodila določena indiferenca do znanja ali vsaj pasivnost glede prizadevanj do njega, podrejena proizvodnji videza iz želje po rezultatu, ki ji je podredil vsebino, akademski blefer tega verjetno ne bi storil. Dodatno, ne nujno retorično vprašanje je, ali le zato, da bi zaščitil svoje dobro ime in akademski sloves, ali pa morebiti že iz posebnega prepričanja v tip znanja, ki ga proizvaja? Ne nazadnje se zdi, da v to večasih verjame tudi študent. Bomo šteli za produkcijo sranja tudi tista dejanja, pri katerih akterji verjamejo, da njihova dejanja, spoznanja in izdelki niso nič od tega?

Naslednja razlika je sledeča: profesorju ali poznavalcu področja verjetno ne bo težko točno utemeljiti, zakaj in kako je študentov blef glede znanja na izpitu resnično samo »blef«. Mimogrede, omenjeno varanje se običajno ne nanaša le na pisne ali ustne dokaze znanja, temveč orkestrirano spremlja tudi druge pojave v študentski drži in iskanje izgovorov – študentje ne le da prepisujejo in ponujajo plagiate, napačno citirajo, navajajo podatke, ki jih ni treba navesti, menjajo teme ali opremljajo seminarske naloge z nepotrebnimi elementi, kot so sličice in biografije, ampak se ob vsem tem radi sklicujejo na pomanjkanje časa, veliko število istočasnih izpitov, zasedenost in nedosegljivost knjig v knjižnicah, izjemno težavnost besedil, domače in zasebne razloge za to, da niso mogli popolnoma opraviti obveznosti ipd. Še posebno bizarne razloge navajajo, ko so zasačeni pri plagiatorstvu in verjetno ne le zaradi zadrege velikokrat samozavestno dokazujejo, da so si s kosi besedil povsem upravičeno in smiselno »pomagali«. Čeprav torej oba varata, inkriminirani študent na izpitu in Sokalov akademik, čeravno se oba pretvarjata, da je njuno znanje (ali komunikacija) informativno, takšno v resnici ni. A, kot rečeno, lahko produkcija sranja tudi v fazi dekamuflaže proizvede nove načine vztrajanja pri njem, ki jih ne bi mogli opisati drugače. Povedano z drugimi besedami: tako kot se zdi, da je akterju povsem vseeno, kaj govori, da blebeta le iz nekega instrumentalističnega dobrega razloga, ki mu osmišlja njegovo početje, se zdi tudi, da mu do živega ne pridejo niti moral(istič)ni ugovori po tem, ko je bil razkrit kot »sralec«. Obstaja točka, v kateri se zdi, da posamezniki samozavest črpajo iz nadvlade omenjenega sranja – večjo pripadnost mu bodo izkazali in namenili, boljše izplene si na koncu obetajo. Če ne danes, pa drugič. Če ne na tem izpitu, pa na onem. In če ne v tej knjigi, pa v naslednji. Na tej točki nekakšne etične neobčutljivosti se na koncu izenačijo vsi akterji.

Začeli smo s Frankfurtovo analizo Wittgensteinove opazke iz korespondence s Pascalovo, na kakšen način se v našo vsakdanjo govorico nedolžno in nehote prikrade nesmiseln žargon, ki bi ga lahko opisali kot sranje in predstavlja le en vidik njegove produkcije. Zaključek njegovega eseja nas namreč navdaja z nelagodjem, kajti zdi se, da avtor s svojim prezirom do antirealizma in relativizmov vseh vrst svojo diagnozo razširi in pomakne skorajda izven epistemoloških kontekstov. Že Gerald Cohen (2002), teoretik leve in marksistični filozof – umrl je avgusta 2009, pomembno pa je navijal za analitično preobrazbo marksizma, ki ji je v duhu razprave dal ime »nesralni marksizem« –, je v svojem članku opozoril na pomembno distinkcijo v produkciji *bullshita*, izvirajočo iz intence avtorja, ki je lahko naključna (po pomoti) ali premišljena, nedolžna ali naklepna. Razlikovanje, ki se mu zdi nujno, je tisto med intenco sranja pri akterju (da bi koga prevaral) in rezultatom (produktom, izjavo), ki ga »sralec« proizvede. Po Frankfurtu je sranje proizvedeno, ko ima nekdo namero, da serje, bistvo sranja pa je v tem že zaobjeto in izčrpano. Po Cohenu (2002: 324) pa sranje še ni sranje že zaradi tega, ker bi nekdo glede njega imel intenco, temveč lahko navedemo primere, ko namere ni in je sranje vsebovano že v značilnostih izjave kot takšne. Primer: marsikomu gre izjemno na živce govorica »kravatarjev«,

denimo borznih posrednikov, ki nas dnevno prepričujejo s frazami o »bikovskem ali medvedjem trendu«, »*blue chip*«, likvidnosti delnic in podobnim. Poslovna govorica je torej nase prevzela značilnosti *bullshita* neodvisno od intence govorca in dobra ilustracija istega je omenjeni akademski blef. Primer afere Sokal je po Cohenu (2002: 334) rezultat preišljene produkcije sranja, ker je bil njegov rezultat skrbno načrtovan. Uredniki revije *Social Text* so potemtakem s tem, ko so v objavo sprejeli in tudi objavili »inkriminirani« Sokalov članek, potrdili, da je nemogoče razlikovati med smislom in nesmisлом. Zona somraka, v kateri se nekaj prikazuje kot smiselno, četudi je nesmiselno, in je hkrati celo kot smiselno verificirano, je območje *bullshita*. Če vzamemo Cohenovo analizo zares, je situacija bistveno bolj dramatična in sranje tako rekoč živi svoje neodvisno življenje, po svoje celo producira samega sebe.

V

Ule (2006: 310) ustrezno poudarja, da so današnje razprave v sferi sociologije znanosti, postmodernizma, feminističnih kritik znanosti in razprav o družbenem in političnem kontekstu znanosti podvržene vprašanju ohranjanja etične občutljivosti. Z vidika koncepcije sranja bi torej smeli reči, da zadevajo tudi splošno znanstveno kulturo in s tem, pod vplivom različnih faktorjev, ideoloških, akademskih, sistemskih, tudi načine, kako se prizadevanje za znanstvenimi resnicami lahko relativizira. Afera Sokal nam pokaže, da pri tem ne gre le za vprašanje akademskih prevar in sleparij, zunanjo prisilo objav in količinske zahteve univerzitetnih miljejev, tudi ne, kar je bila poanta avtorja, za dokazovanje odvezanosti od resnice v humanističnih vedah, se pravi spopad med naravoslovno metodo proti družboslovnim ali humanističnim »nakladanjem«. Ne, temeljna dimenzija pri tem je dejansko lahko tudi opustitev zavezanosti resnici kot nekemu temeljnemu modusu v epistemološkem dojemanju in raziskovanju sveta in človeka.

Se pravi: ne smemo govoriti le o zlorabah znanosti, nekompetentnem govoričenju, manipuliranju z znanstvenimi teorijami, lažnem navajanju znanstvenih avtoritet v napačnih ali celo izmišljenih kontekstih, neznanju in nerazumevanju, v ozadju tega temeljnega odnosa je svojstveni nihilizem akterjev, prepričanje, da takšno prizadevanje nima nobenega nasebnega smisla, oziroma prepričanje, da je mogoče z nakladanjem in varanjem doseči enake učinke le zato, ker je znanstveni in družbeni svet, v katerem se trudimo za znanstveno resnico in uporabljamo znanstveno metodologijo, po sebi nepomemben, ali so vsaj pomembni drugi, individualni in sebični cilji, ki jim moramo dati prednost. Če je epistemološka pozicija, da verjamemo v spoznavni in kulturni relativizem znanosti kot takšen, se v njem še vedno ohranja horizont vere v strukturo relativne resničnosti: pri odvezanosti od resnice, ki jo proizvaja kultura sranja, se taka zavezanost umakne in je hoteno izgubljena. Znanstvena produkcija varanja, ki jo opisuje Sokal, lahko od platonizma pozicij, če s tem izrazom opišemo vero v absolutne znanstvene resnice, prek okopov njenega relativizma

kot svojega antipoda zdrsnе še v tretjo možnost – in v tem se kaže Frankfurtov pesimizem –, ki je še radikalnejša od relativizma in je podobna znanstvenemu nihilizmu, v katerem gojimo prepričanje, da resničnost naših trditev ni več zavezujoča, temveč nam je v napoto kot nesmiselna prepreka pri naših prejkone osebnih agendah.

V tem smislu smemo razumeti polje »kulturne epistemologije« kot tisto, kjer se kriteriji resnice, tj. etična in znanstvena zavezanost resničnim spoznanjem, prevajajo v kulturne prakse skozi učinke, znotraj katerih je znanstveno delo tako ali drugače vrednoteno. Ne pomaga namreč le, da je znanstvena srenja zavezana resnicoljubnosti in rigoroznosti metod, pomembne so tudi skale njene kulturne in družbene zaželenosti, ali celo načini, na katere je ta prezentirana znanstveno ali filozofsko neukim množicam. V končni instanci je zato zavezanost resnici kot spoznanju objektivne realnosti ali odvezanost od nje, paradigmo česar predstavlja ravno Frankfurtov koncept sranja, neizbežno tudi kulturno ali celo ekonomsko pogojena – predvsem skozi prakse neoliberalne zahteve po storilnosti ali učinkovitosti in prioritete množičnih medijev; vsi po vrsti nam slikajo podobo sveta, ki terja nekakšno izključitev pogojev sledenja resnici, njeno izločitev in, kot sem to poimenoval, »pozabo«, vsebujejo procese odtujevanja od avtentičnih potreb in želja ter njihovo nadomeščanje s podobami in lažnimi občutki zadovoljstva, iluzivno realnostjo in surogati doživljanja sreče. Zato znanstveni relativizem še ostaja v območju iskrenega prizadevanja, z dopustitvijo elementa *bullshita* pa ga nujno zapušača.

Literatura

- Black, M. (1983). *The prevalence of humbug and other essays*. Ithaca: Cornell University Press.
Besedilo dostopno tudi na: <http://www.ditext.com/black/humbug.html> [Zadnji dostop 28.11.2018].
- Carson, T. L. (2009). »Lying, Deception, and Related Concepts«. V Clancy, M. (ur.), *The Philosophy of Deception*, New York: Oxford University Press.
- Cohen, G. A. (2002). »Deeper into Bullshit«. V Buss, S. in Overton, L. (ur.), *Contours of Agency*, Cambridge: MIT Press.
- Frankfurt, H. G. (2009). *O sranju*. Maribor: Subkulturni azil.
- Frankfurt, H. G. (2006). *On truth*. New York: Alfred A. Knopf.
- Frankfurt, H. G. (2005). *On bullshit*. Princeton in Oxford: Princeton University Press.
- Gross, P. R. in Levitt, N. (1994). *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels With Science*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Kotzee, B. (2007). »Our Vision and our Mission: Bullshit, Assertion and Belief«. *South African Journal of Philosophy*, 26, str. 164–175.
- Sokal, A. in Bricmont, J. (1997). *Impostures Intellectuelles*. Pariz: Editions Odile Jacob.
- Sokal, A. (1998a). »Eksperimenti fizika z znanostmi o kulturi«. *Analiza*, 2 (1), str. 91–95.
- Sokal, A. (1998b). »Prekoračenje meja: na poti k transformacijski hermenevtiki kvantne gravitacije«. *Analiza*, 2 (1), 96–100.
- Ule, A. (2006). *Znanost, družba, vrednote*. Maribor: Aristej.

Urban Dictionary. Dostopno na: <http://www.urbandictionary.com/> [Zadnji dostop 28. 11. 2018].

Wheen, F. (2007). *Kako so prodajalci megle zavladali svetu: kratka zgodovina sodobnih zablod*. Ljubljana: Mladinska knjiga.